

УДК 821.162.1: 111.1

Циховська Е. Д.
(Бердянськ, Україна)

МОДЕЛЬ ІДЕАЛЬНОГО ГЕРОЯ У ТВОРЧОСТІ Л. СТАФФА І Є. МАЛАНЮКА

У статті на прикладі творчості Л. Стаффа і Є. Маланюка простежуються особливості становлення моделі ідеального героя. Автор зауважує своєрідність типу нового героя у Л. Стаффа, який вирізняється модифікацією нірцеанської ідеї надлюдини, і Є. Маланюка, який поширив модель ідеального героя до масштабів нації.

Ключові слова: модель ідеального героя, літературний міф, історіософія, надлюдина.

The article deals with the peculiarities of formation of the ideal hero's model on the example of L. Staff's and E. Malaniuk's creative work. The author notices the originality of

© Циховська Е. Д., 2008

the type of L. Staff's new hero, who is distinguished by modification of Nietzsche's idea of the overman, and E. Malaniuk, who widen the model of ideal hero to the scale of a nation.

Key words: model of ideal hero, literary myth, historiosophy, overman.

До вивчення ліричного героя, зокрема образу коваля в поезії Л. Стаффа зверталися такі літературознавці, як Є. Квятковський, І. Мачевська та інші. Тип героя у творчості Є. Маланюка досліджували Л. Куценко, А. Астаф'єв, О. Омельчук, Ю. Ковалів та ін. Однак поза увагою залишався процес становлення моделі ідеального героя в творчості польського та українського митців. Тому метою нашої статті є простежити у порівняльному аспекті генезу і розвиток моделі ідеального героя у Л. Стаффа і Є. Маланюка.

На початку ХХ століття як польська, так і українська держави були позбавлені незалежності, що відобразилося на літературі. Так, у Польщі – домінуванням песимістичного світобачення в доробку Молодого Польщі 1890-1918 рр., а також появою завульованої патріотичної літератури. Український літературний процес 20-х рр. ХХ ст. розвивався двома шляхами: один відбувався в самій Україні, а другий – за її межами. Саме другий шлях дістався представникам Празької поетичної школи, до яких літературна критика відносить митців, що емігрували після поразки УНР до Чехословаччини, щоб уникнути розправи. В таких умовах суто органічним було виникнення літературних міфів, які, на твердження польського дослідника І. Опацко, "...складали основне поєднання колективності поляків. Не зважаючи на реальні умови життя народу – всупереч розколу між загарбницьким панством, еміграціям, засланням, поновленим спробам денационалізації – поляки утримували єдність, свідомість власної totoжності і відмінності" [12: 7].

Схожу думку висловлював і український літературознавець В. Моренець, вважаючи, що українська література до середини ХХ ст. була позбавлена національного історіософського міфу, а тому "без колективно створеної "пражанами" художньої панорами національного минулого..." міф "лишається розмитим, розібраним, розпо-рошеним у ніщоті незримості" [9: 44]. В неокласицистичний "празько-варшавський" період, на думку дослідника, свідомо постав міф про національне минуле українського народу, без якого неможливим є існування повноцінної культури.

Польський письменник Л. Стафф оголосив на початку ХХ ст. про виникнення не характерного для свого часу ідеального героя, в якому очевидно простежувалася філософія надлюдини Ф. Ніцше. Натомість український поет, представник Празької школи, Євген Маланюк поширив модель ідеального героя до масштабів нації, створивши національну ідеальну модель. Перша збірка Л. Стаффа "Sny o potédze" (1901) не випадково з'явилася на самому початку ХХ ст., знаменуючи разом з творами інших письменників зміну літературних епох. Якщо Є. Квятковський зауважував у раних віршах Л. Стаффа наявність того, що він називав "obsesją słabości" (Tajemnica Leopolda Staffa // Ruch Literacki. – 1962. – № 5), то з виходом цієї збірки дослідник констатував факт її опанування Л. Стаффом за допомогою появи у поезії мотиву "титанізму" [2: 108].

Як і Є. Квятковський, літературознавець М. Томчик вважає, що таке звернення Л. Стаффа до античних взірців мало глибоке підґрунтя, оскільки було спробою вирішити проблеми своєї епохи і свого покоління, було "poszukiwaniem terarii" [15: 282]. Саме таке явище знаходимо у давніх греків, про що пише Ф. Ніцше у "Народженні трагедії, або Еллістиво і песимізм": "Грек знав і відчував страхи і жахи існування: щоб мати взагалі можливість жити, він змушений був заслонитися від них блискучим породженням мрій – олімпійцями" [10: 65–66].

Стаффівський образ коваля з програмового сонета "Kowal" (збірка "Sny o potédze"), створений під впливом філософії надлюдини Ніцше з її віталізмом, всеохоплюючою волею, самокреацією, – це образ збірний, що вбирає в себе потенціал багатьох наступних персонажів його поезії. Ліричний герой Л. Стаффа підходить під головні ніцшеанські критерії культурно-етичного ідеалу надлюдини: сильний і незалежний від інших, він прагне влади і володіти не тільки іншими, а перш за все, собою, створює нові цінності навзаєм традиційних старих, формуючи таким чином власну індивідуальність. Слід зазначити, що метафоричний стереотип коваля або ремісника, який власноруч майструє себе і свою долю, зустрічаємо у А. Шопенгауера, А. Рембо, у польського письменника К. Іжиковського та ін.

Ф. Ніцше припускає існування "історичної надлюдини" – окремих визначних особистостей з історії, що найбільш повно втілили у собі ідеал надлюдини. Це Сократ, Ісус Христос, Олександр Великий, Юлій Цезар, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Борджіа, Наполеон, І.-В. Гете та ін. У Карла Попера подібний підхід називається "історизмом". На його думку, соціальний філософ "виявляє, що посправжньому важливими акторами на Кону історії є або Великі нації та їх Великі Вожді, або ж Великі класи чи Великі ідеї" [13: 21].

У свою чергу Л. Стафф також обирає на роль надлюдини провідні постаті, але, на відміну від історичних постатей Ф. Ніцше, вони належать до історії міфології і античної філософії: платонівський Деміург, Гефест, Прометей, ремісник Дедал та ін., які у Л. Стаффа знаходять себе у формулі ЛЮДИНА-ДЕМІУРГ, тобто ЛЮДИНА-ТВОРЕЦЬ.

Людину з Богом ріднить поняття ТВОРЧОГО АКТА. Бог і природа – є головними креаціоністами, і людина у процесі творення уподібнюється богові і природі. У проницшеанській збірці "Sny o potédze" через концепт надлюдини Л. Стафф пропонує парадигму людей, які творять обличчя цього світу. Таким чином, автор в інтерпретації теорії Ф. Ніцше пішов далі думки німецького філософа з його майже недосяжним ідеалом надлюдини, наближаючись до платонівського широкого поняття Деміурга, якого визначає передусім саме акт творення. Л. Стафф у "Kowalu" подає візію не християнського Бога-творця, який створив світ і людину з нічого, а античного Перебудовувача з його багатошаровою етимологією і семантикою. Це доводять вже перші рядки поезії: коваль з "całą bezkształtną masę" кує собі серце, тобто надає форму тому, що її не мало, але тому, що вже було.

У могутньому герої "Kowala", крім платонівської постави Деміурга, вгадується давньогрецький бог вогню Гефест, на що вказують іменник "wulkan" (відомо, що Гефест жив у безодні вулкану Етна, більш того, у римлян Гефест так і називався – Вулкан), а також епітет "cyklorowym" (за міфологією, циклопи були помічниками Гефеста). Образ Гефеста – напівбога-напівлюдини – найкраще підходить до віддзеркалення у поезії Л. Стаффа ніцшеанської надлюдини, символізуючи міст, перехід від людини до надлюдини. Подібно до ідеалу Ф. Ніцше, під яким філософ не бачить бога, а тільки бажає для нього сили Бога, Гефест живе за власним бажанням на землі, але нерозривно пов'язаний з небом.

У праці "Народження трагедії, або Еллістиво і песимізм" німецький філософ розглядає аполлонське і діонісійське начала як "художні сили, які прориваються з самої природи" [10: 62], як два "різні прагнення, які діють поруч одне з одним, частіше за все у відкритому розладі між собою, взаємно надихаючи одне одного до все нових і більш потужних породжень..." [10: 58].

Бог сонця, світла, кровителів шляхів, зцілення і мистецтв Аполлон стає у Ф. Ніцше символом раціональності, гармонії й упорядкованості, богом "оманливої" реальності: надаючи людині оптимістичну візію світу, створюючи ілюзію

краси, загального добробуту, Аполлон приховує темряву, трагедію, боротьбу і страждання всесвіту. Натомість бог вина, рослинності, плодючості, небесної і земної вологи, живої сили природи Діоніс ототожнюється з чуттєвістю, несвідомим і ірраціональним початком. Діоніс – бог страждаючий, вмираючий і воскресаючий, він символізує “істинну” сутність життя.

На відміну від діонісійського начала, під чарами якого ліквідується індивідуалізація особистості, аполлонське у Ф. Ніцше виступає як “обожнення принципів individuationis...” [10: 61]. Порівнюючи вірш “Kowal” з деякими засадами філософії Ф. Ніцше, бачимо, що саме такий аполлонський індивідуалізм уособлює головний герой сонета Л. Стаффа. Слова дослідниці І. Мачевської підтверджують те, що Л. Стафф, “...шукаючи “зцілення”, ...знаходив його в радикально індивідуалістичній концепції” [6: 259].

Перший катрен поезії Л. Стаффа демонструє саме ті ідеї давньогрецької філософії, які постулює Ф. Ніцше: індивідуальність коваля – є мірою, що в елліністичному сенсі зводилася до тези представника софістів Протагора “Людина – міра усіх речей”. У свою чергу це веде до сократівського “Пізнай самого себе”. Пізнання і його особливий вид самопізнання з часів Сократа стають одними з центральних тем філософії і водночас одними з найбільш істотних модусів індивідуального буття. Ліричний герой “Kowala” Л. Стаффа, усвідомлюючи цінність скарбів свого внутрішнього світу, вказує також на їх “бездонність” і “нерозгаданість”: “Całą bezkształtną masę kruszców drogocennych, / Które zaległy piersi mej głę b nieodgadłą, / Jak wulkan z swych otchłani wyrzucam bezdennych...” [14: 7].

В образі головного героя “Kowala” очевидний тісний взаємозв'язок аполлонського і діонісійського начал: поруч з аполлонською раціональністю діяльності коваля, усвідомленні ним доцільності своїх дій згідно з поставленою чіткою метою, що підсилюється Л. Стаффом за допомогою подвійного повторення часток “bo” в анафорній позиції і дієслова “muszę” (“Bo wykonać mi trzeba dzieło wielkie, pilne, / Bo z tych kruszców dla siebie serce wykuć muszę...” [14: 7]), простежується також бурхливо-піднесений діонісійський дух коваля.

Таким чином, згідно з проведенням аналізу творчості Л. Стаффа, зокрема віршу “Kowal” зі збірки “Sny o rotêdze” (1901) крізь призму ідей Ф. Ніцше можемо зробити висновок, що Л. Стафф звертався до філософських ідей, свідомо інтерпретуючи цікаві йому постулати вчення німецького філософа, зокрема концепт надлюдини, що увійшов до поезії Л. Стаффа як модель ідеального героя.

Натомість модель ідеального героя в українського поета-емігранта Євгена Маланюка, на відміну від стаффівської, перенесена у більш масштабну площину: замість однієї окремої особистості постає народ, замість одного героя – нація, тобто національний генотип.

Представники Празької школи Ю. Дараган, Юрій Клен (О. Бургардт), О. Лятуринська, Л. Мосендз, О. Ольжич, О. Теліга, О. Стефанович, а також Є. Маланюк спробували переосмислити генезу української нації у контексті європейської цивілізації, створивши своєрідну історіософію. Зображуючи всі періоди української історії, переважно наголошували на її героїчних сторінках, зокрема на княжій добі. Втім, особливу увагу Є. Маланюк приділяв грецькій античній традиції, що була джерельною основою і одвічною насагою поета, з якої запозичувалися сюжетні лінії, мотиви, історичні постаті, образи. Письменник доводив її безпосередній вплив на українську культуру.

Польський поет Юзеф Лободовський у статті “Poezja Jewhena Małaniuka” (1955) зауважує, що “елліністичний міф з'явився вперше у Зерова; міф київського варязь-

кого середньовіччя окрилив поезію Дарагана, а дещо пізніше Стефановича і Лятуринської, але Маланюк в першому і другому випадках здобув візію повністю самостійну і розробив її найбільш історіософічно” [5: 37].

У праці “Ідея до філософії історії людства” (1784–1791) німецький історіограф і філософ Й. Г. Гердер, якого І. Франко вважав “батьком слов'янофілства”, називав Україну наступницею грецької Еллади. Його передбачення майбутнього підтверджує міф про походження українців. М. Костомаров порівнював її з Грецією, а в літописі згадується напис про Рим в Україні. Проте винахід концепта “Степова Еллада” належить Є. Маланюкові, який у варшавському листі Є.-Ю. Пеленському до Львова пояснював назву розділу збірки “Земля й залізо”: “Степова Еллада – ідея власна, дійшов до неї інтуїтивно...” [4: 114].

Є. Маланюк у “Книзі спостережень” увів поняття “геокультура”. Воно пояснює пряму залежність рис української культури насамперед від географічного розташування земель держави, яка належала, на думку письменника, до антично-грецького культурного кола Еллади – “родовища пізнішої культури і Риму, і європейського Заходу”; звідси витворилася “вся західня культура, вся західня цивілізація сучасна і все те, що нині називаємо європейською культурою” [7: 23]; “О, моя Степова Елладо, / Ти й тепер антично-ясна” [8: 137].

Територія України, за Є. Маланюком, – результат синтезу різномірних культур народів, що перебували на її землях впродовж декількох століть. Враховуючи всі історичні умови, Є. Маланюк як прихильник культурного плюралізму не виокремив жодного народу в ролі українського прапращура, а синкретизував внесок скіфів, сарматів, варягів, греків та багатьох інших, що асимілювалися на території прадавніх українських земель: “Елладо Скитська, Елладо Степова / Сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів!” [8: 158].

В основі формування української світобудови, на думку Є. Маланюка, лежать два полюсні чинники: скитсько-елліністичний і варяго-римський [7: 211]. Еллада і Рим в Є. Маланюка виступають антагоністами, уособлюючи жіноче і чоловіче начала, пасивні й активні сили, тип елліністичного митця та римлянина-воїна. Таким чином, намагаючись визначити, який чинник превалує в менталітеті українця, Є. Маланюк фактично “розмірковує над питанням балансу між “чоловічим” та “жіночим” у національній етнопсихіці” [11: 54]. Для українського менталітету, вважає він, характерне домінування компонентів “елліністичної” психіки, що проявилось в таких рисах, як миролюбність, гуманність, відчуття прекрасного, чутливість, постійне шукання сенсу буття.

На початку ХХ ст., коли старі устої рухнули, а ідеали підвели, назривала потреба формування нових ідеалів. У Є. Маланюка помітне бажання з'ясувати причини поразки українців у здобутті волі. Концентрування “елліністичних” рис у складі менталітету української людини, на думку Є. Маланюка, призводить до нездатності здобути державність і підтримати незалежність країни, що міг би виконати Рим в якості могутнього державотворчого чинника. Саме правничу систему Римської імперії він радить перейняти українському народові: “...Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу. / Проклятий край, Елладо Степова?! [8: 142].

Представникам “Празької школи”, що пов'язували вирішення багатьох національних проблем зі зміною психології українців, відродженням лицарського і волелюбного духу, імпонували ідеї надлюдини Ф. Ніцше, за якими позитивним є все, що містить силу, а негативним те, що породжене слабкістю. Витоки нового типу вольової особистості в Є. Маланюка можна знайти в ніцшеанській філософії.

Відомо, що греки, започаткувавши розробку теорії держави і державного устрою, на відміну від римлян, були майже неспроможні відчутти свою етнічну єдність, створити тверду адміністрацію, дисциплінований образ життя. Однак з часом, на думку мислителя, елліністична натура українців зрівноважилась впливом варязтва і Візантії, яка "геокультурно зв'язана з Елладаю, а геополітично з Римом" [7: 29–30]. Є. Маланюк зауважував, що Рим, дійшовши до окраїн української землі, не зупинився тут.

На думку Є. Маланюка, тисячолітня феодальна, колоніальна та ідеологічна залежність від Литви, Польщі, Російської та Австро-Угорської імперії призвела до відсутності в Україні історичного досвіду державотворення. Своєрідної державності вона зазнала у період Київської Русі під впливом варягів, або норманів.

Представники "Празької школи" глорифікували княжу добу української історії (IX–XIII ст.), наголосивши на мужності та героїзмі "духу варягів". Є. Маланюк абсолютизував значення норманського фактору в історії Київської Русі, виступаючи прихильником так званої "норманської теорії" ("– I викував похмурий Рюрик / Рабам хрещатого меча" [8: 164]), згідно з якою в середині IX ст. східні слов'яни покликали до себе варягів задля запровадження порядку і ладу, тобто "варяги не завоювали слов'ян, а були запрошені ними, руська держава організована норманами, та й сама назва "Русь" – варязького походження" [1: 13].

У своїй творчості Є. Маланюк чимало місця приділив темі варягів, назвавши своїх предків "степовими варягами" ("Голоси землі"), а себе – "тверезим варягом" ("Демон мистецтва"). Варяги як володарі землі Руської сприймалися позитивно, бо дарували державність, хоча не спромоглися дати конституційно-правову базу, що і призвело до роздрібнення і занепаду Київської Русі. Поет, закидаючи Україні брак державності, прагнув "стимулювати варязьке начало в українському менталітеті" [3: 84], яке у свій час було швидко "українізоване".

У зачині "Варязької балади" в підмурівок України автор кладе "варязьку сталь і візантійську мідь" як основні складові давньої могутньої східноєвропейської держави, першої української держави – Київської Русі: "Куди ж поділа, Степова Еллада, / Варязьку сталь і візантійську мідь?" [8: 140].

Отже, поєднуючи у своїй історіософії риси православної Візантії та католицького Риму з їх конфесійною суперечкою, Є. Маланюк доходить висновку, що ідеальна Україна можлива при еллінському змісті і варяго-римській формі творення держави.

У вірші "Kowal" Л. Стафф переконує, що кожен має в собі певний потенціал, який сприяє вдосконаленню людини в надлюдину. Так само і Є. Маланюк. Як прихильник норманської теорії він дотримувався думки про необхідність розвитку варязького компонента української душі. Власне в цьому для українського митця і полягала своєрідність моделі ідеального героя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: Наук. тов-во ім. Т. Шевченка, 1992. – 230 с.
2. Kwiatkowski J. U podstaw liryki Leopolda Staffa. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1966. – 285 s.
3. Клочек Г. Князь духа і мислі // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 75–76. – С.68–88.
4. Лисенко Н. Становлення і розвиток творчої постаті Євгена Маланюка (у контексті літератури 20–30-х років ХХ століття): Дис... канд. філол. наук: 10.01.01. – К., 1999. – 182 с.

5. Łobodowski J. Poezja Jewhena Małaniuka // Kultura. – Paryż. – № 10/96. – 1955. – S. 32–48.
6. Maciejewska I. Leopold Staff. Lwowski okres twórczości. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – 345 s.
7. Маланюк С. Книга спостережень: Статті про літературу / Упоряд. Г.Сивокінь. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с.
8. Маланюк С. Поезії / Упоряд. Т. Салига. – Львів: УПІ ім. Івана Федорова; "Фенікс ЛТД", 1992. – 686 с.
9. Моренець В. Міфологічна течія в українській поезії другої пол. ХХ ст. // Слово і час. – 2002. – № 9. – С.43–51.
10. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллицизм и пессимизм // Ф. Ницше. Сочинения: В 2 т. – Т.1. – Пер. с нем. – Вступ. статья, составление и примечания К. А. Свасьяна. – М.: Рипол Классик, 1998. – С.45–158.
11. Омельчук Л. Жага мілітарності (з української літературної думки 10–40-х рр. ХХ ст.) // Слово і час. – 2001. – № 10. – С.50–55.
12. Opaczki J. Lechoń i polskie mity. – Kielce: Wydaw. Szumacher, 1993. – 40 s.
13. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 444 с.
14. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – Т.1. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1147 s.
15. Tomczyk M. Posłowie. Spalone papiery // M.Szczot. Klasycyzm Leopolda Staffa. – Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 2004. – S. 275–287.